

“W AT ONS BRENGT BIJ DE VERTALING”

DE VERTALER IS MEER DAN EEN NOODZAKELIJK KWAAD

“Waarover je niet kunt spreken, daarover zwijg je” – het zijn Wittgensteins meest geciteerde woorden. Ik heb er weinig mee. Als vermaning (“klets niet zo”) is er iets voor te zeggen, als ideaal (“spreken is zilver, zwijgen is goud”) is het maar zuinig. Het bijna onzegbare is nu juist waar schrijvers woorden voor zoeken.

Waarvoor je pratend noch schrijvend woorden vindt, daarover zing je – dat zeggen er veel. Als je zingt, lost de taal en daarmee de rede op in harmonie. Zingen is geluk.

Bestaat er ook *vertalers*geluk? O ja. Al geeft hij geen geluid en schakelt hij de ratio niet uit, ook een vertaler treedt buiten zichzelf. Dat geldt al voor de gewone lezer, het geldt helemaal voor de vertaler, *close reader* bij uitstek. Wie weet ervaart hij af en toe “een momentje eeuwigheid” (Ramsey Nasr).

Eigenaardig genoeg dingen veel vertalers op hun geluk af. Ze gaan een pact aan met hun criticasters en gebruiken hún termen. Ze hebben het over fouten, dienstbaarheid, en het liefst over bescheidenheid. Het woord sluipt zelfs in juryrapporten en dankwoorden, wanneer een vertaler eens in het zonnetje wordt gezet en er eigenlijk onbeschaamd moet worden uitgepakt. Soms beklimt zo’n bekroonde het podium. Hij heeft niets te zeggen. “Het is maar een vak. Dank u wel.” Ja, zo dwing je geen belangstelling af.

“X is bescheiden”, zeggen vertalers ook lovend over elkaar. Wat is er toch zo goed aan bescheidenheid? Een vertaler zit aan andermans tekst, dat moet hij waarmaken, maar was de oorspronkelijke schrijver bescheiden? Zulke enge psychologie kom je in de uitvoerende kunsten alleen met betrekking tot vertalers tegen.

Laat ik het eens overhevelen naar de muziek, sectie vertolkers. “Wat was Janine

BARBER VAN DE POL

werd in 1944 geboren in Veenendaal. Na haar studie Spaanse taal- en letterkunde legde ze zich toe op het vertalen van Zuid-Amerikaanse literatuur, onder meer van Jorge Luis Borges en Julio Cortázar. Daarvoor kreeg ze in 1975 de Martinus Nijhoff Prijs. Ze vertaalde ook *Don Quichot* van Cervantes. Daarnaast schreef ze kinderboeken, romans, verhalen, essays, recensies en columns in diverse kranten, weekbladen en literaire tijdschriften. Haar recentste boek is *Zingen is geluk* (De Bezige Bij, 2013). Van de Pol doceert aan de Schrijversvakschool Amsterdam.

Jansen weer heerlijk bescheiden!” “Hiermee willen wij de bescheidenheid van Pierre Audi lauweren.”

Ach die bescheidenheid, hoe vals kan ze zijn. Ik had eens een vriendin die baalde omdat ik in *De Groene* schreef. Zij was bescheiden, ik brutaal. Op een dag werd ik gebeld door een ander blad. Ze had zichzelf aangeboden. Was het wat? Het was in elk geval een schijnheilige vriendin. Weg vriendschap, over en uit, en tot zover ook de bescheidenheid, ik heb er alweer genoeg van.

HET MYSTERIE VAN JE LIEFDES

Waarom heb ik er zweet en vooral tijd voor over om iemand te vertalen? Waarom is hij een vriend, ook al is hij dood, van vroeger, van ver weg? Dit raakt aan het mysterie van je liefdes door de tijden en culturen heen – zij die bij je horen, zoals dichter-musicus Micha Hamel het formuleerde. Ze zeggen iets over jezelf. Ik hou van Cervantes, Melville, Borges; Schiller en Von Kleist; Cortázar.

Ooit heb ik een studie vertaald over Pessoa, van wie ik hou, daarom begon ik eraan, maar het bleek academische bluf, een ramp. Ik kon geen toon vinden, net of je jezelf loochent en de schrijver is de klos, al zal de gemiddelde redacteur of bespreker je er niet op afrekenen. Ongelooflijk, hoe weinig ophef er is over ongeïnspireerde vertalingen, terwijl je alleen goed vertaalt uit liefde. Een acteur of musicus zou er niet mee weggkomen.

Alleen lievelingen dwingen overgave af. Je neemt ze zoals ze zijn, maar je zult samen een vorm moeten vinden, zoals alle koppels. Dat je het ambacht beheerst,

spreekt vanzelf, je vat de stof, prima. Dan komt de vertolking: twee stemmen versmelten in één band, en je blijft gefascineerd, uitgedacht over een liefde raak je niet snel. Je kent hem misschien wel beter dan wie ook. Dus ga je over hem schrijven, spreken, lesgeven.

Je, je, je – ik bedoel wie er gevoelig voor is. En dat is niet iedereen, die illusie ben ik kwijt.

MET STILLE STEM PRESENT

Klagen is de hobby nummer één onder vertalers. Van vertalen word je zelden rijk, dat is het. En je bent onzichtbaar. Dat is het misschien nog wel meer, al staat je naam bij uitzondering onder die van de oorspronkelijke schrijver op de kaft.

Het verwarrende is dat de vertaler inderdaad noodgedwongen onzichtbaar is en niet alleen omdat hij is opgegaan in andermans woorden. Anders dan de zanger of acteur is hij alleen met zijn stille stem present – wat ook geldt voor de schrijver. Heeft hij niets storends gedaan, dan is onzichtbaarheid bovendien een verdienste, een bleke, maar toch. Er is beter lezen voor nodig om de vertaler *in positieve zin* te zien, om te zien hoe origineel een goede vertaling is, en niet hier en daar, maar in haar totaliteit. Hoe oorspronkelijker een vertaling, hoe trouwer – het origineel is dat ook. Goed beschouwd klopt het hart van de vertaler in iedere wending.

Naam op de kaft; laat dat in het modelcontract worden opgenomen. Een vertaler is een vertolker, net als een acteur of een zanger of andere musicus. Wie zag ooit een affiche waarop alleen de componist en de naam van de compositie stonden, en niet de uitvoerende?

Maar op die kaft komt toch alleen de naam van een *goede* vertaler, hoor ik. Nee, ook een slechte vertolker staat voor wat hij heeft gedaan. Zie weer dat affiche – niet voorstelbaar zonder die naam. Er wordt in de supermarkt geen product, goed of slecht, verkocht of er staat op wie er verantwoordelijk voor is. Wie weet krabben sommige vertalers of uitgevers zich nog eens achter hun oor voor ze er weer een buitenlandse schrijver doorheen jassen.

Humor ho maar. Zo erg is het niet, een beetje arm zijn en voor de slechte lezer non-existent. We beschikken over royale subsidiebeurzen, dat doen ze ons nergens na, behalve in fundamentalistische landen, maar daar is het woord niet vrij. Met een beetje geluk heb je een bestseller in handen, en je hebt ook de vrijheid om die bestseller te laten voor wat hij is en je eigen smaak te volgen, als dat haaks op elkaar staat.

Je kunt een taal niet in een andere taal omzetten. Toch voltrekt zich het wonder, en daar is bravoure voor nodig. Wie dat niet inziet, wil methodes, modellen zelfs, en gaat vondsten doorgeven alsof vondsten niet eenmalig zijn. Die is bang voor onbegrip en gaat noten zetten. Die tovert niet, die priegelt. Die heeft het over “moeilijk”, een taboeewoord wat mij betreft.

Het is beslist beter het niet als enige te doen. Je doet het toch niet uit armoe, omdat je verder niks kunt? Je zit toch niet te parasiteren op wat een ander vanuit de vezels van zijn hart tot stand heeft gebracht? Geef les, draag kennis uit, richt een tijdschrift op. Of doe iets op internet, bestook de sociale media, je bent misschien jong. Word postbode voor mijn part in plaats van te klagen omdat je de status van kamerplant begint te krijgen, eentje met pijnlijke schouders en vermoeide ogen nog wel.

EEN VERTALER IS EEN SCHRIJVER

Er is één geijkte combi, die van vertaler en schrijver. Vertalen hoort bij schrijven en schrijven hoort bij vertalen. Ludwig Tieck vertaalde de *Quijote*, Pasternak, Werumeus Buning, om er een paar te noemen. Borges was vertaler, Cortázar, Brodsky, noem maar op.

In Nederland, vertaalland bij uitstek, is een lange rij schrijver-vertalers aan te wijzen, van Vondel (de *Aeneïs*) en Constantijn Huygens (John Donne) tot Frans Kellendonk (Emily Brontë, enz) en Nicolaas Matsier (Lewis Carroll). Tallozen kozen op enig moment in hun leven voor die vorm om hun favorieten onder de huid te naderen. Ik denk ook aan de redacteuren van de voormalige *Revisor* en *Raster*. *De Revisor/Querido* bracht in 2005 Walt Whitman hulde met door topdichters vertaalde fragmenten uit *Leaves of Grass*.

Bij het grote publiek is nog niet doorgedrongen dat een vertaler in laatste instantie een schrijver is, anders krijg je zielloos Nederlands. Er zijn er ook altijd die het wel opmerken.

In *Verre metgezellen*, een nieuwjaarsgeschenk van boekhandel Het Martyrium, beschrijft Jan Brokken hoe hij zijn redacteur Theo Sontrop eens aantroft, kennelijk lezend in *Braziliaanse brieven*. Ik citeer:

“Ik weet nu”, zei hij, “waarom August Willemsen zo’n groot vertaler is.”

(-)

Theo Sontrop pakte een dik pak papier van zijn bureau en hield het in de hoogte.

“Guus Willemsen is een schrijver!!!”

Taal leeft, taal klinkt. Een geslaagde tekst is nooit een puzzel, maar een organisch geheel. Dat geldt ook voor een vertaling. En het geldt voor de musicus of zanger. Je doorgrondt naast de letter vooral de intenties waar je jouw beeld van dient te hebben, de bewegingen die voor de innerlijke logica zorgen.

August Willemsen haal je er altijd uit. Hij zegt “Vertalen wij” in plaats van “Laten wij vertalen.” Hij heeft zijn schrijversstem gekoppeld aan die van zijn auteurs – Pessoa, Drummond Andrade, Machado de Assis, Dalton Trevisan, Guimarães Rosa,

VERTALERSGELUK

De redactie van *Ons Erfdeel* vroeg Barber van de Pol naar aanleiding van dit artikel om een stuk tekst waarin ze het vertalersgeluk bereikte. Ze koos voor een fragment uit *Moby Dick*, waarvan hieronder de oorspronkelijke Engelse tekst volgt, en op de volgende pagina de Nederlandse vertaling. De oude kok ("Kokkie Bè") spreekt op bevel van Stubb het schransende haaiengebroed toe.

"Fellow-critters: I'se ordered here to say dat you must stop dat dam noise dare. You hear? Stop dat dam smackin' ob de lip! Massa Stubb say dat you can fill your dam bellies up to de hatchings, but by Gor! you must stop dat dam racket!"

"Cook," here interposed Stubb, accompanying the word with a sudden slap on the shoulder,— "Cook! why, damn your eyes, you mustn't swear that way when you're preaching. That's no way to convert sinners, Cook!"

"Who dat? Den preach to him yourself," sullenly turning to go.

"No, Cook; go on, go on."

"Well, den, Belubed fellow-critters:"—

"Right!" exclaimed Stubb, approvingly, "coax 'em to it; try that," and Fleece continued.

"Dough you is all sharks, and by natur very voracious, yet i zay to you, fellow-critters, dat dat voraciousness—'top dat dam slappin' ob de tail! How you tink to hear, 'spose you keep up such a dam slappin' and bitin' dare?"

"Cook," cried Stubb, collaring him, "I wont have that swearing. Talk to 'em gentlemanly."

Once more the sermon proceeded.

Fragment uit hoofdstuk 64 van: Herman Melville, *Moby Dick; or, The Whale*, eerste druk: 1851, deze tekst: Penguin Classics, 1988.

uitmuntende schrijvers, die in het Nederlands een uitstekende schrijver/vertaler kregen. Een vertaler hoeft niet eens een belijdend schrijver te zijn, als hij het tijdens het vertalen maar is.

Luister (“ja, juf”): een vertaling voegt als nieuw literair product iets toe aan het eigen cultuurgoed. Dat is het uitgangspunt van het Letterenfonds, *mind the word*, onze mecenas.

ACH, DIE FOUTEN

Intussen valt op hoe beschroomd de kritiek reageert, en naast schroom is veel dedain ons deel. Vertalen wordt graag gezien als een obstakel tussen de oorspronkelijke auteur en de lezer, in casu de boekbespreker. Het boek was er al, wat is het probleem? Opzij, vertaaltype! Hieraan ligt onvervalst snobisme ten grondslag.

Nu heb ik geen klagen. De Nijhoff-prijs voor je dertigste is een levenslange duw in de rug. Iedereen blij toen, behalve een paar oudere collega’s, en één uitgever vond dat ik de prijs moest delen met een vriendin die part noch deel had aan de bekroonde prestatie. Stel je voor: een jonge auteur krijgt een prijs en er wordt op zijn geweten gewerkt omdat hij die zou moeten afstaan aan een senior of delen met een andere jonge auteur. Bij vertalen kan zo iets.

Toen in 1997 *Don Quichot* uitkwam, speelde Hugo Brandt Corstius voor eerste publieke lezer. Hij had er plezier in. Hij zat me een beetje te stangen omdat ik voor een bepaalde oplossing te preuts zou zijn geweest. Wat een feest, maar zo iets gebeurt zelden.

Een boekbespreker met maar achthonderd of duizend woorden hikt tegen de vertaling aan. Als ik zeg dat zanger X niet kleurt bij bepaalde muziek, snapt iedereen me. Als ik over een vertaler zeg dat hij te dicht bij de oorspronkelijke taal blijft, zal men vragen: moet dat dan niet? Er is veel tekst nodig om iets, geslaagd of niet, aanschouwelijk te maken, dus wordt volstaan met één voorbeeld, in de slotlinea, die de afgesproken plaats lijkt voor een pluim of sneer. Dáár vind je de lopende treinen, het bizarre “foutloos” of die al even bizarre ene fout. Daar ook de glibberige woorden “trouw” en “vrij”.

Is een criticus eens in de gelegenheid om meer te zeggen en hij volhardt in dat niksige, dan ligt het anders. Vaak etaleert hij vooral zichzelf en is er van een vertaler maar een glimp te bespeuren. Wethouder Hekking heeft zich voor hem geschoven. Wie weg is, wordt niet gezien, ik kom!

De criticus geeft zijn visie op het boek, dat is zijn taak, en in de slotlinea bedenkt hij wat de aanleiding ook weer was. Oja, hem is in vertaling iets opgevallen op pagina zus. Volgt iets wijsneuzigs, wat lof kan inhouden of een standje, en de lezer moet maar zien.

Het kan krasser; zie hoe Bas Heijne zich op de ereplaats in *NRC Handelsblad* (19 februari 2010) buigt over een herziene vertaling van *De kant van Swann*, met een

VERTALERSGELUK

‘Medeschompes! Ik is verordonneerd hier te zeggen alsdat je uit moet scheiden met die verdomde keet daar. Hoor je? Schei uit met dat verdomde gesmak met je lippen! Van baas Stubb mag je je vervloekte buik volvreten tot aan de luiken, maar schei gossamme uit met die verdomde herrie!’

‘Kok,’ onderbrak Stubb hem op dit punt, terwijl hij het woord vergezeld liet gaan van een onverhoedse klap op de schouder. ‘Kok! Verdraaid aan toe, je mag niet zo vloeken als je een preek houdt. Dat is geen manier om zondaren te bekeren, kok!’

‘Wie zegt dat? Doe het zelf dan,’ en hij draaide zich knorrig om om weg te lopen.

‘Nee, kok, ga door, toe.’

‘Goed dan. Geliefd medeschompes...’

‘Mooi zo!’ riep Stubb goedkeurend. ‘Smeer ze maar stroop om de bek, wie weet helpt het.’ En Kokkie Bè ging verder.

‘Al ben jullie allemaal haaïen en van nature erge vreetzakken, ik moet zeggen, medeschompes, dat dat geschrok – schei uit met dat verrekke gemep met die staarten. Hoe wil je mij verstaan, als je doorgaat met dat verrekke gemep en gebijt daar?’

‘Kok,’ riep Stubb, die hem bij zijn kraag pakte, ‘ik wil dat gevloek niet. Spreek ze toe zoals het een heer betaamt.’

Opnieuw werd de preek hervat.

Fragment uit hoofdstuk 64 van: Herman Melville, *Moby Dick*, vertaling Barber van de Pol, Athenaeum, Polak & Van Gennep, 2008, tweede druk.

nieuw voorwoord en voorzien van nieuwe Proust-gerelateerde noten. Heijne pakt uit zonder vertaling, voorwoord of noten ook maar te noemen. Vertaalster Thérèse Cornips is finaal uit het stuk gekukeld.

Maar het liefst wordt gezocht naar een fout. Bij vertalingen horen fouten, dat weet iedereen.

Ach, die fouten. In de meeste post die ik over *Don Quichot* ontvang, wordt me gewezen op twee fouten in deel I: de ezel van Sancho Panza was weg en ineens is hij er weer, zomaar. En er zijn hoofdstuktitels verwisseld. Mevrouw Van de Pol, wat jammer!

Niks jammer. De fouten zijn van Cervantes, die ze in deel II memoreert doordat lezers er de Don op aanspreken. Zou ik zoiets verbeteren? Van een noot voorzien? Doorlezen, antwoord ik altijd, komt goed, vertrouw de schrijver. Vertrouw mij. In *Meerfahrt mit Don Quijote* bejubelde Thomas Mann dezelfde fouten omdat alleen uit een zekere nonchalance zo'n boek kon voortkomen.

Maar ook veel vertalers eren het primaat van de fout. We zitten met twee stromingen, waarvan de ene de andere ontrouw verwijt, waarop de andere haar *bezielde* trouw verdedigt – de durf vrijuit te gaan. Ik zweer bij de niet benauwde meisjes en jongens en verklaar nog eens dat vertalen minstens zoveel toegepaste kunst is als toegepaste wetenschap, maar mooi dat ze vaak de klos zijn. Ik denk aan Jan Kuijper, die van een internetcriticus op zijn kop kreeg voor zijn *Hadewijch*-vertaling. (Hij is er later terecht voor gelauwerd.) Ik denk aan Anneke Brassinga, die te vrij zou zijn geweest in haar vertaling van *The Confidence-Man* (Melville), terwijl ik dat eens heb bekeken en haar zeer ter zake doende brillen geweldig vond. Ik heb er in *De Gids* van getuigd.

Angst voor imperfectie verstikt vertalers. Je hebt ook musici en zangers bij wie je dat voelt. Het zijn nooit de spannendste.

Men heeft het over vertalers als verraders. Dat zijn ze inderdaad, anders verزند je in het zogenaamde letterlijke vertalen, waarvan ik maar één consequent voorbeeld ken: C.L. Schuller tot Peursum, die in de negentiende eeuw de eerste integrale vertaling van de *Quijote* maakte en de volgorde van het Spaans strikt aanhield. Heel curieus, heel onleesbaar.

DAT MATTE ZINNETJE

“Wat ons brengt bij de vertaling.” De verzuchting staat in een ander openingsstuk in *NRC*, jawel, tegen het eind. Het is september 2011, Marjoleine de Vos bespreekt de verschijning van alle gedichten van Borges, door Maarten Steenmeijer en mij vertaald.

De Vos kent Borges goed, ze citeert hem regelmatig, ze kende Robert Lemms eerdere vertaling, al betrof die maar een fractie. Ze benadert de nieuwe vertaling aarzelend, die andere zit in haar hoofd, logisch. Na een lezing over *Don Quichot* zei iemand eens tegen me: “Vindt u het erg dat ik de oude vertaling ook mooi blijf vinden?”

We hebben er zo van genoten, mijn man zaliger en ik.” Het idee dat je dat zou willen afpakken.

Bespreekster eindigt in de trant van: we gaan hier zeker aan wennen / van houden. Had de vertaling toch tot hoofdmoot gemaakt: Borges in een nieuwe jas! Het feit dat wij vormvast hebben vertaald, in tegenstelling tot Lemm, bood volop de kans om iets principieels naar voren te brengen. En ze had fouten mogen noemen, die staan erin, naast de vele kleine en grote vondsten, om in vertalersjargon te blijven, maar wat geeft het? Die herstellen we in de tweede druk; is al gebeurd.

Het gaat om dat matte zinnetje: “Wat ons brengt bij de vertaling.” Klinkt dat enthousiast? In eigentijds Nederlands: ik dacht het niet. Het zet de vertaler neer als een noodzakelijk kwaad.

Klaag ik nu niet zelf? Ja, en ik hou er gauw mee op. 't Is pech, maar zeg, de zon komt wel weerom.
